

УДК 908(477):726.5

Сергій Хведченя, Євген Кабанець

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ КАНОНІЗАЦІЇ ПЕЧЕРСЬКИХ СВЯТИХ

Розповідається історія канонізації святих Києво-Печерської Лаври, досліджено питання часу зарахування найвидатніших печерських ченців до лику святих православної церкви. Викладено матеріали дослідження канонізації преподобного Іллі Муромця, зібрані акафісти Печерським святим.

Дана стаття була задумана і написана як остання в триптиху робіт, присвячених загадковій особистості преподобного Іллі Муромця, святого Києво-Печерської Лаври. Перша стаття цього циклу розповідала про походження преподобного богатиря Іллі Муромця¹. Цю тему продовжила наступна робота про останній подвиг Печерського ченця Іллі Муромця². У даній статті автори спробували простежити історію канонізації Печерських святих і визначити час причислення преподобного Іллі Муромця до лику святих Православної церкви.

Канонізація – це причислення церквою померлих подвижників до лику своїх святих. Вважають, що слово «канон» походить від грецького оригіналу й означає правило, закон, список, каталог. Саме тому церковнослужителів у давнину називали каноніками, тобто людьми канону.

Є.Є.Голубинський у своїй книзі написав чудові слова: «Человека не могут сделать святым люди; но чтобы человек внешним образом был прославлен как святой, чтобы он формальным образом был канонизован или чтобы ему установлено было празднование, для сего требуются нарочитая забота со стороны людей. Церковная власть может канонизовать подвижника или установит празднование ему только после того, как до ее сведения будет доведено о прославлении его от Бога даром чудотворений и после того как это будет пред нею до-

казано: а о сем-то и должны позаботиться какие-нибудь люди. Монахи Великорусских монастырей, основанных подвижниками, заботились и старались о том, чтобы эти основатели-подвижники, после того как они прославляемы были от Бога даром чудотворений, были формальным образом канонизуемы или причисляемы к лику святых. Но в монастырях Киевской Руси при отсутствии подобных подвижников-основателей были подвижниками рядовые, так сказать, монахи монастырей: и весьма могло случиться то, чтобы забота о наружном прославлении этих, не выдававшихся своим внешним положением подвижников, через формальное причисление их к лику святых не стала делом обычным или не вошла в обычай. Не имея такого многочисленного, как Русь Московская, сонма святых, Русь Киевская может утешать себя тем, что имеет монастырь с таким многочисленным сонмом святых, какого вовсе нет в Руси Московской. Разумеем этот ее Печерский монастырь или эту ее великую Лавру преподобных Антония и Феодосия»³.

Є.Є.Голубинський перелічив загальні правила і порядки, якими керувалася православна церква у випадках канонізації. Підставою для причислення покійних подвижників благочесття до лику святих було прославляння їх даром чудотворіння за життя або ж після смерті, що траплялося набагато частіше. Це прославляння даром чудотворіння становило єдину загальну підставу для зарахування подвижників до святих. За територіальним принципом ушанування святі подвижники поділялися: на місцевих парафіяльних святих, котрим призначалося святкування тільки на місці їхнього поховання (у монастирі чи в парафіяльному храмі); на місцевих єпархіальних, яким призначалося святкування тільки в одній своїй єпархії і на загальних (загальноцерковних), яким призначалося святкування у всій православній церкві.

Право місцевої канонізації належало єпархіальному архієрею, в іншому випадку був потрібен дозвіл митрополита-патріарха, право загальної чи загальноцерковної канонізації належало тільки главі православної церкви. Процес причислення до

лику святих починався з того, що церковна влада збирала і за-свідчувала дива, що відбувалися при похованні якого-небудь подвижника благочестя. Причислення до лику святих полягало в тому, що в день успіння святого чи день відкриття його мощів призначалося щорічне церковне святкування його пам'яті.

Для святкування пам'яті святого була необхідна церковна служба і його житіє. Вища церковна влада слідкувала за тим, щоб служби із проложним читанням та синаксарем відповідали установленій формі. Причислення до лику святих полягало в тому, що в призначений день у храмі, у якому, під яким чи біля якого перебували тілесні останки або мощі померлого подвижника, відбувалося урочисте богослужіння з численним собором духовництва в присутності представників світської влади і місцевого населення. Тілесні останки або мощі покійного догідника відкривалися і витягалися з землі з метою їхнього прославлення даром чудотворіння. Мощі перетворювалися у святиню, ставали предметом ушанування і поклоніння.

Крім зарахування до лику святих у Київській Русі існувало ще шанування покійних подвижників, що становило перший ступінь їхнього культу. Якщо покійний подвижник був похований у церкві, то на її підлозі, над могилою, ставилася гробниця або рака (кенотаф – порожня труна, що не містила тіла). Якщо ж він був похований поза церквою, то над могилою ставилася мала каплиця й у ній – така ж гробниця чи рака. При гробниці справлялися панахиди по покійному, а іноді й молебні. Таке шанування покійних подвижників благочестя було простонародним і в деяких випадках зустрічало опір з боку духовництва. Іноді церковна влада дозволяла та заохочувала таке шанування, якщо не знаходила можливості причислити покійного до лику святих. Саме про таке поховання давньоруського богатиря Іллі Моровлина біля собору Софії Київської писав Е.Лясота в 1594 р.⁴

Є.Є.Голубинський вважав, що Печерські ченці через певний проміжок часу після поховання відкривали й оглядали могили (локули) у лаврських печерах. Якщо в похованні знаходи-

ли один лише прах, то його знову заривали. Якщо ж знаходили кістки чи нетлінне тіло, то витягали його з могили і виставляли для поклоніння в якому-небудь особливому, спеціально призначеному для цього місці, а потім якийсь час чекали проявів через мощі чудодійної сили Божої. Коли чекання виправдувалися, то такі мощі визнавали за святі, в іншому випадку кістки чи тіла знову віддавали землі.

У статті «Історія Печерської канонізації» розглянуто основні питання канонізації лаврських святих⁵. Простежимо, як проходив розвиток процесів канонізації преподобних Києво-Печерського монастиря, у тому числі й преподобного Іллі Муромця. Єдиних норм прирахування до лику святих у Київській Русі до 1240 р. не існувало. Вшанування окремих осіб спиралося на винятково зовнішні форми їхнього культу – наявність мощів, дива і віру народу.

Вже в XII ст. робилися спроби здобути крім місцевого шанування Печерських догідників їхнє більш широке визнання. Прославляння православних святинь монастиря й чеснот її подвижників увінчалось написанням на початку XIII ст. «Києво-Печерського патерика». Більше п'ятидесяти Печерських преподобних одержали парафіяльне (у межах монастиря і міста) прославляння. У первісній редакції Патерика згадувався 51 чернець, спочиваючий у Ближніх печерах, але імені преподобного Іллі Муромця серед них не було.

Що стосується канонізації Печерських святих домонгольського часу, про звитяги яких розповідається в Патерику і літописі, можна припустити, що їм були встановлені місцеві святкування в Печерському монастирі ще до навали татаро-монголів. Деякі з цих святих представлені в Патерику і літописі великими подвижниками і чудотворцями, і важко уявити, щоб Печерський монастир не надав їм належного шанування через встановлення святкувань. На превеликий жаль, стародавні служби окремим домонгольським Печерським святим або хоча б одна єдина древня загальна служба їм дотепер не збереглися. Преподобний Ілля Муромець не згадується ні в Патерику, ні в

літописі, тому в XIX–XX ст. існувала думка, що він був канонізований пізніше, разом з 69 Печерськими святими післямонгольського часу. Сенс в такому висновку, безсумнівний, але доказів цього факту, на жаль, бракує.

Після 1240 р., близько 150 років Печерський монастир перебував у вкрай важкому становищі. Литовські князі, що володіли Києвом у II половині XIV ст., посприяли відродженню древніх православних традицій. Зусиллями Володимира Ольгердовича виріс не тільки добробут Печерського монастиря, але й віродився культ Печерних святинь підземного некрополя. Лаврські печери і святі гробниці, були згадані в заповіті князя Андрія Володимировича (1446). Усе це сприяло зростанню інтересу й уваги до Печерських святих.

Є.Є.Голубинський відзначив, що з 118 Печерських святих, моці яких спочивають у лаврських печерах, 69 святих є святими післямонгольськими. Щодо них зовсім немає жодних біографічних відомостей, немає не тільки їхніх житій, але навіть коротких записів. Неможливо уявити, що слава такої великої кількості подвижників зберігалася тільки усно. Є.Є.Голубинський припускав, що в Печерському монастирі відбувалося систематичне і загальне відкопування останків померлих ченців. Цей вчений ґрунтував свої висновки на тому, що на гробницях і в каталогах святих відзначався їхній сан, подвиг, заняття: диякон, схимник, затвірник, іконописець. Це могло стати відомим тільки після відкопування їхніх моці. На Афоні при похованні в труну кожного померлого клали кам'яну чи черепичну плитку, на якій було написано ім'я, духовне звання померлого і час його смерті. Наявність у лаврських печерах 60 мироточивих глав невідомих святих указує на те, що вони були знайдені випадково під час розкопування поховань. Найбільше про існування звичаю відкопувати останки померлих Печерських ченців свідчить занадто велика кількість моці, що спочивають у печерах. В інших місцях відомі лише одиничні моці святих, що були знайдені випадково, найчастіше при копанні підмурків для нових церков.

З 1458 по 1685 рр. церква Київської держави була незалежною

від церкви Московії. У цей час Київська церква мала своїх святих, котрі не шанувалися в Московській патріархії. Когорту цих святих складала свята Києво-Печерської Лаври, міста Києва і всієї Київської Русі. Москва визнавала лише древніх Київських святих, а саме: Бориса і Гліба, преподобних Антонія і Феодосія Печерських, князя Володимира і княгиню Ольгу. Після підпорядкування Київської церкви Московській патріархії всі їх святі повинні були шануватися спільно. Однак офіційне визнання Київських святих з боку церковної влади Московської держави прийшло лише в 1762 р.

З початку XV ст. «Києво-Печерський патерик» почали переписувати і читати повсюдно, у тому числі й у Московії, а число прочан до «божественних київських печер» неухильно зростало рік від року. До нашого часу зберігся Печерський монастирський «Синодик», у якому переписувач навів імена десяти лаврських чорноризців давньоруської епохи. На жаль, імені преподобного Іллі серед них немає. Запис на авантитулі помянника сповіщає: «Поминание Пресвятыя Владычица нашея Богородица и Приснодевы Мария и преподобных и богоносных отец наших Печерских, Антония и Феодосия и всех святых Печерских». Це свідчило про поступове формування на українських землях традиції канонізації і виникнення прецеденту офіційного, хоча й у межах одного монастиря, відправлення церковних служб на честь лаврських святих.

У Московській церкві шанування Печерських святих тривалий час обмежувалося простим переписуванням «Києво-Печерського патерика». Проте, у середині XVI ст. житія лаврських чорноризців були поміщені в Макаріївських Четьїх-Мінеях (житія Іллі Муромця серед них не було). Духовна влада Московської держави дуже обережно ставилася до прийняття у свій пантеон православних святих, котрі належали суміжним народам.

В Україні питання канонізації Печерських святих уперше проявилася з особливою гостротою лише в XVII ст. Видатний український духовний письменник і архімандрит Києво-Печерського монастиря Захарія Копистенський у 1619 р. писав: «И ач

тот так дорогой мощей святых сокровище в России некая ныне пред глазами малодушных покрыт есть, подлуг неизреченных, а дивных судов Божиих; но придет то время, же то, что говорю, выполнится, и очи рода нашего Российского оглядают, а дальних уши услышат, и разбирая в сердцах прославляют Бога». Редагуючи до видання в лаврській друкарні «Святкову Мінею» (Анфологiон), З.Копистенський записав поруч із вселенськими і святі імена Печерських ченців. Ім'я преподобного Іллі знову не потрапило в цей список.

Сильвестр Косів, єпископ Мстиславський, Оршанський і Могилевський, на початку XVII ст. знайшов у монастирському архіві древній список «Києво-Печерського патерика». З благословення Київського митрополита Петра Могили, у 1635 р. на основі цих матеріалів був надрукований польською мовою «Патерикон» Сильвестра Косова, у якому автор намагався перелічити основні звитяги і дива деяких Печерських догідників Божих (імені преподобного Іллі Муромця серед них не було).

У 1638 р. був надрукований, написаний за дорученням Петра Могили, також польською мовою, твір ченця Печерського монастиря Афанасія Кальнофойського «Тератургима» з докладним описом 64 чудес від Печерських святих мощів. Ім'я святого Іллі Печерського було не просто згадане в «Тератургимі», йому була присвячена велика частина третього параграфа першого трактату. Обидві ці книги містили в собі докази, що поховані в печерах Києво-Печерського монастиря, ченці є чудотворцями і, отже, вони як такі повинні бути зачислені до лику святих, тобто канонізовані.

Є.Є.Голубинський вважав, що всі 69 післямонгольських Печерських святих були формально й одночасно канонізовані або усім їм було установлене святкування в 1643 р. митрополитом Петром Могилою. Проте, лаврський архімандрит і Київський митрополит Петро Могила не наважився особисто вписати імена Печерських чорноризців (крім Феодосія) у збірники чи мінейні календарі. Як розважливий політик, він збирався виклопотати офіційний дозвіл на це діяння в Константинополі. У 1643 р. за роз-

порядженням Петра Могили був складений «Канон Печерським святим». Цей твір приписують греку Мелетію Сирігу. Пам'ятка налічує 74 імені, з яких 41 Печерський святий (39 із Близьких і 2 з Дальніх печер). Імені преподобного Іллі Муромця в «Каноні» немає. Здійснити повне видання «Місяцеслова Печерських святих» Петро Могила не встиг.

Зібрання і доповнення лаврських «Четій» продовжив Інокентій Гізель. Пізніше, за архімандрита Варлаама Ясинського у Печерському монастирі приступили до підготовки фундаментального зводу «Житій святих». До цієї роботи залучили Дмитрія Туптала, майбутнього єпископа Ростовського. Вважають, що саме за В.Ясинського у Лаврі були встановлені дні соборних (загальних) святкувань Печерським преподобним, похованим у Близьких печерах «по отдании Праздника Воздвижения Креста Господня в субботу первую». Свято припадало на один із днів з 22 по 28 вересня (з 1886 – лише 28 вересня). В українській діаспорі узвичаїлася інша дата – 22 вересня. Печерські преподобні, що спочивають у Дальніх печерах, святкувалися 28 серпня.

Як відомо, найдавніші зібрання житій лаврських святих містить «Києво-Печерський патерик». При архімандриті Інокентії Гізелі в 1661 р. було здійснене видання Патерика слов'янською мовою. Потім були: II видання – 1678 р., III – у 1680, IV – у 1688, V – у 1702. Два видання вийшли друком в Москві в 1759 і 1783 рр. У 1830 р. у Києво-Печерській Лаврі надрукували XV видання Патерика. Із сучасних видань слід особливо зазначити випуск цієї книги в 1998 р⁶. Але в ніжодному з цих видань ви не знайдете ніжодного слова про преподобного Іллю Муромця.

Наприкінці XVII ст. вважалося, що шанування лаврських святих склалося на засадах церковного (канонічного) права ще в давнину і тому ніяких нових соборних підтверджень не потрібно. Головним свідченням канонізації стали визнаватися плани Печерного некрополя зі стародруків – «Тератургіми» А.Кальнофойського (1638) і «Києво-Печерського патерика» (1661, 1678).

Московська патріархія, а згодом і Синод, заборонили поширювати українські книги у своїх церковних володіннях без «совершенного согласія с велико-российскими такими же церковными книгами» і відповідного «справлення печати», що цілком заперечувало і відкидало будь-які українські богослужбові нововведення. Тому визнання святкових канонів Печерським ченцям було отримано зі значним запізненням, лише після формальних актів. У 1755 р. був видано наказ переробити «Четї-Мінеї» і «Києво-Печерський патерик», а в 1762 р. був отриманий дозвіл друкувати служби Печерським преподобним і вносити їхні імена в московські місяцеслови. Цей наказ був підтверджений двічі – у 1775 і 1784 рр. У 1843 р. було встановлене святкування загальної пам'яті всіх Печерських догідників, що спочивають в обох печерах, у другу неділю Великого Посту.

У ХІХ ст. святкування Печерським святим, що спочивають в Ближніх або Антонієвих печерах, відбувалося в такий спосіб: 27 святим – по особливих службах, складеним лаврськими вченими після Мелетія Сиріга, і 34 святим – по двох загальних службах, Мелетієвій і невідомого автора. Багатьом святим – в особливо призначені дні, а всім разом – у суботу по Здвиженні Чесного Хреста. Спочиваючим у Дальніх або Феодосієвих печерах: усім разом 28 серпня; з 1843 р. усьому собору всіх преподобних, що спочивають в обох печерах – в другий тиждень Великого Посту.

Вшанування пам'яті преподобного Іллі Муромця у складі пантеону Печерських святих встановлено православною церквою 19 грудня за старим стилем. Ця дата, як і віншування більшості Печерських подвижників, була, безсумнівно, приурочена до пам'яті тезоіменного святого, що жив в ранньохристиянську епоху. В православному місяцеслові під 19 грудня вшановуються мученики Ілія, Пров та Аріс, які походили з Єгипту і були відправлені для церковного служіння до малоазійської Кілікії. Вони зазнали тортур і мученицької смерті в 308 р. за правління римського імператора Максиміана (оскільки останній зрікся влади в 305 р., тут слід запропонувати кон'єктуру: Максиміана).

Означені мученики поховані в Асклоні (Аскалоні), містечку на північ від Гази в Палестині⁷. Діяння названих мучеників описані в книзі прославленого християнського письменника Євсевія Кесарійського (бл. 260–340) «Про палестинських мучеників»⁸, при цьому зазначається, що Прову та Іллі було відтято голови.

Варто зазначити, що поминання перелічених святих зазнало в подальшому істотної хронологічної кореляції. Згідно з книгою Євсевія, згадані мученики були вбиті 14 грудня, проте вже в Мартирологу римської церкви блаженного Ієроніма (між 340 і 350 – 420 рр.) стоїть 15 грудня, в Уставі Константинопольської Великої церкви (Софійського собору) IX–X ст. та грецькому синаксарі XII ст. за вересневе півріччя з московської синодальної бібліотеки – 16 грудня, в місяцеслові слов'янського Апостола з Охриди XII ст. та Клармонтанському грецькому синаксарі ієзуїта Сірмунда – 17 грудня, а в місяцеслові Остромирового Євангелія 1057 р. – навіть 1 жовтня⁹. Подібний різнобій датувань вказує, скоріше за все, на прагнення деверсифікувати церковний календар згідно з місцевими традиціями в національних регіонах.

В православній церкві пам'ять мученика Іллі і його тезки Іллі Муромця, Печерського інока, була остаточно встановлена 19 грудня, що зумовлювалося, мабуть, якимись богослужбовими потребами і обставинами (наприклад, бажанням розвести в часі найважливіші та другорядні святкові відправи). Принаймні, можна констатувати, що духовне керівництво Печерського монастиря свідомо не захотіло пов'язати ім'я Іллі Муромця з пам'яттю решти тезоіменних йому святих, а таких налічується щонайменше сім (пам'ять їм встановлена відповідно 8 та 14.01, 16.02, 28.03, 13 та 17.09), і насамперед Іллею Пророком (пам'ять 20 липня), хоча до останнього часу саме цього святого вважали чомусь небесним покровителем Печерського преподобного.

Аналізуючи пізньосередньовічні місяцеслови та інші агіографічні матеріали, що побутували на території України впродовж XVII ст., можна дійти висновку, що вшанування преподобного Іллі Муромця мало в цей час вузьколокальний місцевий характер і поширювалося лише в межах Печерського монастиря. Попри

те, що нетлінні моці святого показані на всіх планах Ближніх печер (1638 р. – з «Тератургіми» Афанасія Кальнофойського, 1661 та 1678 рр. – з друкованого «Киево-Печерського патерика» та на пізніших картах лаврських підземель XVIII ст.), практично відсутні жодні відомості про цього святого в агіографічній і церковнослужбовій літературі. Ім'я Іллі не згадується в жодному з акафістів та проложних читань, присвячених Печерським святым – воно відсутнє в «Анфологоні» (Святковій Мінеї) 1619 р., «Правилі молебному Печерським святым» Мелетія Сиріга 1643 р. та його пізніших виданнях у складі лаврських «Акафістів» 1663, 1677, 1693 і 1731 рр., в «Місяцеслові Полуустава» 1643 р. та на гравюрі «Родовідне древо Печерського монастиря» (між 1663 і 1676 рр.) тощо. Символічною рисою при цьому виступає також повна відсутність будь-яких іконографічних зображень преподобного Іллі Печерського в декоративно-ужитковому мистецтві аж до XIX ст.

Принаймні в фундаментальному каталозі гравюр з українських стародруків XVI–XVIII ст. нам не вдалося знайти жодного подібного зображення¹⁰. Виняток становить хіба що одна єдина гравюра, яку в середині XIX ст. знайшов В.В.Стасов. Д.А.Ровинський вважав цю гравюру відбитком з кліше, невикористаного з невідомих причин під час підготовки до друку «Киево-Печерського патерика» 1661 р. На перший погляд, ця версія здається цілком вірогідною, оскільки більшість ілюстрацій до означеного «Патерика» була виготовлена знаменитим лаврським гравером Іллею, а отже останній принагідно міг виділити з-поміж Печерських святих і свого тезку.

Найдавніша згадка про Іллю в богослужбовому обігу зустрічається в «Службі преподобним Печерським, що на Ближніх печерах», вміщеній в так званій «Печерській мінеї» 1763 р. («Службы преподобнымъ отцемъ Печерскимъ, ихже мощы въ Ближней, и Далной пещере нетленно почивають». – К., друк. Киево-Печерської Лаври, 1763.): «Или муромскаго непреборимаго воина, почитати подвиги дерзаю: въ руке имущаго от оружія язву, въ сердце же любовь къ тебе Христе, глубочайшую

ему содела рану, и сею паче венчается славословя силу твою». Ця служба, судячи з іменного переліку лаврських святих, була складена в останній третині XVII ст., але не пізніше 1703 р.¹¹, в літературному середовищі, пов'язаному з агіографічною діяльністю Дмитра Туптала, єпископа Ростовського. Раніше до цього джерела історичної інформації ніхто не звертався й уривок служби преподобному Іллі ніхто не цитував.

Поява імені преподобного Іллі в загальній службі, на жаль, не супроводжувалася написанням окремого молитовного канону для нього. Протягом XVIII ст. преподобному Іллі надавалося лише місцеве монастирське вшанування. Згідно з працею митрополита Євгенія (Болховітінова)¹², навіть в першій третині XIX ст. пам'ять преподобного Іллі святкувалася за загальною мінеєю без особливого словослів'я і величання, що вказує на його досить скромне становище в пантеоні Печерських святих. Загальноцерковне вшанування преподобного Іллі Муромця було встановлено з останньої третини XVIII ст. після відповідних указів Святійшого Синоду 1762, 1775 і 1784 рр. і остаточно в 1843 р. після встановлення соборного святкування всім Печерським святим в обох печерах у другу неділю Великого Посту.

В книзі Самуїла (Миславського) «Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры», надрукованій в лаврській друкарні в 1805 р., серед мощів, що перебувають у Близьких печерах, названі мощі «Преподобного Илии Муромца». У «кратком изъяснении о двух пещерах, в Киево-Печерской Лавре обретающихся, ... с показанием при том, которого преподобного мощи в которой пещере почивают, также которого месяца и числа которому святому поется служба» знову названі мощі «преподобного Илии Муромца: Служба йому обща Декаврия 19»¹³.

Преподобний Ілля Муромець згадується й у книзі про руських святих; але житіє Іллі не поміщено, ні в «Мінеях» Макарія і Дмитра Ростовського, ні в «Прологах», хоча зображення Іллі є на образі всіх Печерських святих XIX в.

Філарет Чернігівський, що зібрав у своїй праці відомості про

руських святих, у тому числі і про преподобного Іллю, писав: «Мнение, что преподобный Илья есть одно лицо с известным богатырем Ильею Муромцем встречается и в других московских памятниках, но за верность его нет никаких ручательств». Проте пам'яток московських преосвящених Філарет, однак, не перелічив.

Інформацію про преподобного Іллю знаходимо в книзі Євгенія (Болховітінова) «Описание Киево-Печерской Лавры»¹⁴. У списку преподобних Ближніх печер, починаючи з № 37 йдуть «Сверх Преподобных, коих жития описаны в Славянском и Польском патериках Печерских, почивают еще в Антониевой пещере мощи не описанных святых». Під № 51 записано: «Илья Муромец, у Кальнофойского по народному именуемый Чоботок. Память его Декабря 19. Кальнофойский полагал его жившим лет 450 до своего времени, то есть около 1188 г.». Наприкінці розділу про преподобних Ближніх печер Є. Болховітінов підсумував: «Всех мощей Преподобных, в Антониевой пещере почивающих 71, а затворников 9. Из них особою службою память празднуется 27; общею 33, а 13-ти не положено службы. Сверх того, за алтарем церкви Входа Пресвятой Богородицы – 30 мроточивых глав неизвестных святых, в Антониевой пещере почивающих. Память обще всем сим Преподобным празднуется в субботу по отдании праздника Воздвижения Честного Креста». Таким чином, відповідно до книги Київського митрополита Євгенія (Болховітінова), у I половині XIX ст. окрема церковна служба преподобному Іллі Муромцю не була складена. Крім нього не було служб: Іоаннові отроку; 12 братіям, першим будівничим Великої Печерської церкви і преподобній Іуліанії, князівні Ольшанській, тобто всім не споконвіку Київським і Печерським ченцям. Загальноцерковне вшанування преподобному Іллі Муромцю було встановлено в 1843 р. російською церквою, після офіційного закріплення соборного святкування всіх Печерських святих в обох печерах, що почивають у другу неділю Великого Посту.

Київський митрополит Євгеній (Болховітінов) так пояснив

відсутність імен багатьох Печерських преподобних у «Киево-Печерському патерику»: «В дошедших до нас Патериках нет ни одного жития Преподобных, почивающих в Дальних пещерах, а так же многих и из Ближних. Без сомнения, и оные были потеряны, а имена сих Преподобных выписаны уже с древних Синодиков или Помяников, только в общей Службе Преподобным обеих пещер в Канонах описаны кратко их подвиги... Все лаврские подлинники погибли в пожар Лавры 1718 г., и когда Святой Синод в 1746 г. Указом предписал преосвященному митрополиту Киевскому Рафаилу отыскать в Лавре и по киевским монастырям самые древние подлинники с показанием чьих они рук и, особенно, с какого подлинника, и в котором именно году начат печататься Патерик, то ответствовано, что ни в Лавре, ни во всех киевских монастырях не нашлось никаких о том известий»¹⁵.

Є.Є.Голубинський у книзі «История канонизации в русской церкви» записав про Іллю Муромцю наступні рядки: «Между святыми, мощи которых почивают в пещерах Печерского монастыря, кроме монахов самого монастыря, находится, а отчасти только называется, несколько сторонних». Этими последними он указал особо: Иоанн младенец, сын варяга Феодора; Ефрем, епископ Переяславский; 12 неизвестных по именам братьев каменоздателей и живописцев; Нифонт, архиепископ Новгородский; Евфросиния, княжна Полоцкая; Симон, епископ Владимирский; Меркурий, епископ Смоленский и Илья Муромец. «Илья Муромец, скончавшийся, как полагает Кальнофойский, около 1190-го года и называвшийся в его – Кальнофойского время по простонародному Чоботком (чобот – сапог). Если живший около 175-ти лет после Владимира, то очевидно, что не имеющий ничего общего с Владимировым богатырем того же имени»¹⁶.

Автори статті зібрали деякі акафісти, присвячені преподобному Іллі Муромцю. При цьому стала у нагоді книга «Редкие акафисты Киево-Печерской Лавры»¹⁷. Тут наведена «Молитва преподобным отцем, глаголемая при входе в пещеры, или ког-

да и где кто изволит»: «Преподобнии и богоноснии отцы наши Печерстии, избегшии молвы житейского попечения и подвижавшиися в подземных (сих) жилищах, тесноту и тьму (зде) претерпевшии, и тем обретши широту небеснаго блаженнаго пространства, и просветившиися немерцающим светом троическаго облистания, молите Бога о мне грешном, да и аз утешаемым скорбьми, от мира сего находящими, и мраком грехов моих омраченный, получу от Него отпущение неправд моих и вселюся в вечную и блаженную жизнь в нескончаемом Его царствии. Аминь». У «Молитвенном поклонении святым угодникам, почивающим в пещерах Киево-Печерской Лавры» є рядки про преподобного Іллю Муромця: «Преподобне отче наш Илие. Моли Бога о мне грешном, да помилует и спасет мя, недостойнаго раба Своего»¹⁸. У «Акафисте всем преподобным Печерским», ікос 7 знаходимо: «Радуйся, Илие, яко воздержание подвиги и бесстрастия благодатию обогатился еси»¹⁹. Відомий також сучасний акафіст преподобному Іллі Муромцю, складений у 1999 р. за благословінням архієпископа Володимирського і Суздальського Євлогія. Житіє преподобного Іллі Муромця до цього дня не написано.

---

1. Хведченя С.Б. Билинний епос Київської Русі як джерело для історичної географії // Історико-географічні дослідження в Україні. – Число 5. – К., 2001. – С. 30–36.

2. Хведченя С.Б., Тоїчкін Д.В. Останні штрихи до історичного портрета Іллі Муромця, святого Києво-Печерської Лаври. // Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2003. Число 6. – С. 136–37.

3. Голубинский Е.Е. История канонизации святых в русской церкви. – М., 1903. – С. 222.

4. Хведченя С.Б. Таємниці лаврських святинь. – К., 2004. – С. 147.

5. Кабанець Є.П. Історія Печерської канонізації // Дива печер лаврських. – К., 1997. – С. 47–71.

6. Патерик Києво-Печерський / Від. ред. Колпакова В.М. – К., 1998.

7. Полный православный богословский энциклопедический словарь. – М., 1992. – Т. 1. – Стб. 934; Архиеп. Сергей (Спасский). По-

льный месяцеслов Востока. – Святой Восток. – Т. III. Ч. 2-3. – М., 1997. – С. 511.

8. Евсевий Памфил. Сочинения. – Стб. 1859. – Т. II. – С. 31.

9. Полный православный богословский энциклопедический словарь... Стб. 934; Архиеп. Сергей (Спасский). Полный месяцеслов Востока. – Т. II. Ч. 1. – С. 388–389.

10. Каменева Т., Гусева А. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В.Ленина: 1574 – I пол. XVII в. – М., Вып. I. 1978; Гусева А., Каменева Т., Полонская И. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В.Ленина. – Т. 1. Вып. II. – М., 1981.

11. Кабанець Є. Невідомий твір св. Дмитра Туптала Ростовського // Могилянські читання. Мат.-ли щорічних наук. конф. (– К., 1996-1997 рр.) – К., 1998. – С. 94–98.

12. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 338.

13. Самуил (Миславский) Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры – К., 1805.

14. Евгений (Болховитинов) Описание Киево-Печерской Лавры. – К., 1826.

15. Евгений (Болховитинов) Указ. соч. – С. 189.

16. Голубинский Е.Е. Указ. соч. – С. 212.

17. Редкие акафисты Киево-Печерской Лавры. – К., 1996. – С. 238.

18. Там же. – С. 243.

19. Там же. – С. 189.

Sergey Khvedchenia, Eugeny Kabanets

SOME ISSUES OF THE PECHERSK SAINTS' CANONIZATION

It handles here about the history of canonization of the Kiev-Pechersk Lavra's saints, investigation of the time when the most outstanding monks were consecrated the saints by the Russian orthodox church. The article considers the materials concerning St. Illya Muromets's canonization, canonical akathists to the Pechersk saints.